

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12:340.143(477)

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-4-01>

Теорія права як галузь вітчизняної юриспруденції: проблема становлення предметно-функціонального поля

Рябовол Л.Т.

*Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка,
вул. Шевченка 1, м. Кропивницький, Україна
lryabovol8@gmail.com*

Ключові слова:

право, теорія права, загальнотеоретична юриспруденція, предмет, функції.

Надійшло до редколегії:

04.12.2018

Прийнято до друку:

05.02.2019

У статті визначено позитивні й негативні чинники розвитку вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції. Констатовано, що радянсько-правову традицію бачення предмета цієї науки як двоєдиного не відкинуто. Необхідність відмежування теорії права від теорії держави обґрунтовано євроінтеграційними прагненнями України. Теорію права розглянуто як самостійну юридичну науку (загальну, методологічну, фундаментальну, синтезуючу, прогностичну), систему наукових знань про сутність і соціальне призначення, закономірності виникнення, функціонування і розвитку права, предметом якої є право як специфічне суспільне явище та юридичні категорії, концепції, теорії, тенденції, правосвідомість, правова культура. Встановлено, що функції цієї науки, в яких конкретизується її мета, завдання та призначення, реалізуються комплексно.

Theory of law as a sphere of national jurisprudence: the problem of formation subjects and functions

Ryabovol L.T.

*Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University,
str. Shevchenka, Kropyvnytskyi, Ukraine
lryabovol8@gmail.com*

Key words:

law, theory of law, general theoretical jurisprudence, subject, functions.

Positive and negative factors of development of the national general theoretical jurisprudence are defined in the article. It is stated that the soviet-legal tradition of the vision of the subject of this science as a dual has not yet been rejected. The necessity of delimiting the theory of law from the theory of state is justified by the european integration aspirations of Ukraine. The theory of law is considered as an independent legal science, a system of scientific knowledge about the essence and social purpose, patterns of the emergence, functioning and development of law.

It has been found out that the theory of law is in its essence social science, and in the system of legal sciences it is general, methodological, fundamental, generalizing and forecasting. The subject of her study is the law as a specific social phenomenon, and legal categories, concepts, theories, tendencies, legal consciousness, legal

culture. The purpose of this science – the accumulation and systematization of knowledge about the law and phenomena associated with it, and the development of ways to solve problems of legal theory and practice.

Appointment of the theory of law as a science is specified through its functions – the main directions of influence on theoretical jurisprudence and legal practice. All functions are interconnected, implemented in a comprehensive manner. Conditionally, they can be divided into two groups: general – characteristic of the theory of law as any sphere of knowledge; special – inherent purely the theory of law as a science, reflect the peculiarities of its subject matter. Functions of the first group are: cognitive, analytical, axiological, prognostic, scientific-applied, ideological and educational. The functions of the second group include: accumulative, system-oriented; methodological.

It is noted that the theory of law as a science is at the initial stage of its development, its place in Ukrainian jurisprudence is not yet defined, however, the separation of the theory of law from the theory of the state on specific subjects and their separate research today is an urgent necessity.

Загальнотеоретична юридична наука, відома багатьом поколінням вітчизняних правників під назвою «Загальна теорія держави і права», переживає складний і суперечливий період своєї історії, зазначає М. Козюбра [1, с. 13]. Суттєвого переосмислення потребують її методологія, зміст, структура. У контексті опису традицій та новацій у доктрині теорії держави і права І. Жаровська, посилаючись на М. Кельмана, вказує і на традиційний поділ цієї науки на два взаємопов'язані структурні розділи – теорію держави і теорію права, хоча нині, продовжує вчена, існують новації щодо поділу її на дві самостійні галузі знань [2, с. 253].

Тенденція до виокремлення загальної теорії права відповідає західній традиції права, наголошує А. Кучук. Доцільність і необхідність такого виокремлення у вітчизняній юриспруденції вчений пояснює не лише потребами розвитку самої правової науки, але і правничої освіти, оскільки, механістичне поєднання держави і права, на його думку, завжди буде чинником формування не правника, а юриста-нормативіста [3, с. 266].

Проблема сучасного етапу розвитку вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції викликає значний науковий інтерес. Її розробляли такі українські вчені:

Д. Вовк, К. Волинка, С. Гусарєв, О. Зайчук, М. Козюбра, О. Мурашин, Н. Оніщенко, О. Петришин, П. Рабінович, О. Скакун, В. Сухонос, О. Тихомиров, М. Цвік, Ю. Шемшученко. Окремі її аспекти поглиблено вивчали: С. Алаїс (у контексті дослідження праворозуміння в основних школах права), Т. Гуменюк (концепти функціонування сучасної юридичної науки), І. Жаровська (традиційність та новаторство підходів у сучасній теорії держави і права), М. Кельман (методологія сучасного правознавства), О. Коцюбинська (системний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку теорії держави і права), А. Кучук (теорія правового поліцентризму), Л. Луць (проблеми та перспективи сучасної української правової науки), В. Селіванов (концепція розвитку вітчизняної юридичної науки) та ін. Проте, не можна не погодитися із М. Козюброю, що побудова цілісної, внутрішньо несуперечливої системи загальнотеоретичного правознавства, його остаточне звільнення від попередніх догматичних уявлень – це справа, очевидно, не одного покоління правознавців [1, с. 14]. Одним з напрямків наразі є окреслення предметно-функціонального поля теорії права як галузі вітчизняної юриспруденції.

Метою статті є обґрунтування атрибутивних властивостей – поняття та ознак, предмета, мети, завдань і функцій теорії права як відносно самостійної юридичної науки.

Передусім, визначимо чинники, які зумовлюють особливості сучасного етапу розвитку загальнотеоретичної юриспруденції загалом та становлення теорії права як науки зокрема. За результатами аналізу доступних нам праць з цієї проблематики всі відповідні чинники ми умовно розділили у дві групи: 1) ті, які здійснюють позитивний вплив, тобто, відкривають широкі можливості для оновлення вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції; 2) ті, які здійснюють негативний вплив, тобто, стримують таке оновлення.

До першої групи ми віднесли: системні зміни в усіх сферах суспільного життя й суспільній свідомості, ціннісних орієнтаціях та світогляді, науковій парадигмі, що разом детермінувало формування принципово нових цілей та завдань суспільного розвитку, моделей держави і права та взаємозв'язків між цими суспільними інститутами; деполітизація та деідеологізація вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції і перехід від методологічного монізму, притаманного радянській правовій науці, до світоглядно-методологічного плюралізму в дослідженні права й інших правових явищ; активізація інтеграційних процесів у науці й освіті та подолання тривалої ізоляції вітчизняної юридичної науки від європейської і світової культури та правової теорії, збагачення нагромадженими правовими надбаннями, як: невідчужувані права людини, верховенство права, правова держава тощо.

Як результат, у вітчизняній юриспруденції, вказує В. Селіванов, відбувається переоцінка ролі й соціального призначення держави і права, зміна правової ідеології з державоцентристської на людиноцілеспрямовану, інтенсивне розроблення новітніх ідей

праворозуміння, проблем методології і теорії пізнання правової дійсності, формування нового гуманітарного суспільного світогляду й правосвідомості, де елементи вітчизняного права становлять органічну частину демократичної правової культури [5, с. 12].

Чинниками другої групи є: політична нестабільність, що ускладнює реформування національної правової системи на засадах демократії, гальмує імплементацію загальнолюдських і європейських правових цінностей; інертність доктринального мислення; еклектичне поєднання різнорідних світоглядних ідей; збереження елементів політичної та ідеологічної заангажованості, старого предметного поля теоретичної юриспруденції, відсутність єдності поглядів не лише щодо предмета, але й назви цієї науки.

За таких неоднозначних і суперечливих умов досліджується нагальна проблема загальнотеоретичного правознавства – переосмислюється його предмет, який, до того ж, перебуває у постійному розвитку, оскільки перманентно змінюються явища і процеси, які він опосередковує.

На тлі пролонгації тоталітарної традиції в науці у деяких пострадянських країнах продовжує домінувати думка, що предмет теоретичної юриспруденції є двоєдиним, тобто, держава і право розглядаються в межах єдиної науки. Водночас юридична наука центральноєвропейських країн відкинула ідеологію нерозривної єдності держави і права, досить швидко трансформувалася і, як вказує М. Козюбра [1, с. 17], сприйняла європейську традицію, згідно з якою, в жодній західноєвропейській країні не існує базової загальнотеоретичної дисципліни, яка б у комплексі вивчала теорію держави і теорію права.

Одну з перших спроб модифікувати загальнотеоретичну юриспруденцію у контексті новітніх уявлень про співвідношення права і держави на пострадянському просторі

здійснив С. Алексеев (Алексеев С. С. Теория права. М.: Издательство БЕК, 1995. 320 с.). Серед вітчизняних вчених – П. Рабінович, котрий запропонував для цієї науки назву – «Загальна теорія права і держави», що, однак, принципово не змінило її суті. Наразі в Україні, позиція щодо відмежування теорії права від теорії держави та їх окремого дослідження поки що не сприйнята, проте, навіть, не відмежовуючи їх, О. Скакун [5, с. 4-5] вказує, що «... вихідним для визначення поняття юриспруденції є право...», «... предмет юридичної науки – це поняття права в усіх аспектах його теоретико-пізнавального прояву і вираження...».

Не заперечуючи взаємозв'язків держави і права, М. Козюбра, разом з тим, вказує на доцільність і необхідність відокремлення теорії права від теорії держави. Вчений виходить з того, що, за всієї важливості зв'язків між правом і державою, вони становлять собою самостійні складні системи, які в той же час є підсистемами системи вищого рівня – суспільства. На обґрунтування своєї позиції він наводить переконливі аргументи й підсумовує: держава – необхідний компонент юридичної науки в цілому та загальнотеоретичної її галузі, який, однак, має досліджуватися лише у контексті взаємодії з правом, їх взаємовпливу; предметом загальнотеоретичної юриспруденції має бути держава не як соціальний інститут у всій багатоплановості його зв'язків і проявів, а як публічно-правовий інститут – правова форма організації суспільства; предметостворюючим для загальнотеоретичної юриспруденції, як і для юридичної науки в цілому, має виступати поняття права [1, с. 21].

Суголосною є наукова позиція А. Кучука [3, с. 8], котрий наголошує, що юридична наука має з'ясовувати закономірності виникнення, функціонування, розвитку правових явищ, а закономірності розвитку і функціонування держави – предмет політології. Правнича наука вивчає державу лише у контексті взаємодії

правових і державних явищ. Особливого значення це положення набуває у громадянському суспільстві, що розбудовує правову державу, в якій реалізується принцип верховенства права, розмежовується закон і право. Таким чином, для правничої науки важливим передусім є пізнання права.

Враховуючи викладене, теорію права розглядаємо як, до певної міри, самостійну юридичну науку, систему наукових знань про сутність і соціальне призначення, закономірності виникнення, функціонування і розвитку права. Суттєві риси цієї науки ми визначили, відштовхуючись від напрацювань вітчизняних вчених – [7, с. 17-19], [8] тощо. Отже, теорія права як наука є:

- суспільною, оскільки, досліджує право як суспільне явище, а також інші суспільні явища, пов'язані з правом;

- юридичною – формулює правові категорії, досліджує загальні положення про право, передумови його виникнення й умови розвитку;

- загальною юридичною – досліджує істотні питання вчення про право, проблеми, важливі для юриспруденції в цілому;

- вихідною/ основоположною/ методологічною юридичною наукою, системотвірним елементом, стрижнем системи юридичних наук, оскільки, концептуальні положення та принципи, категоріально-понятійний апарат, сформульовані нею, застосовуються всіма юридичними науками у процесі дослідження їх специфічного предмета та вирішенні відповідних завдань;

- синтезуючою/ узагальнюючою – поряд із знаннями, отриманими у результаті розробки своїх специфічних питань, охоплює/ використовує/ узагальнює і наукові здобутки інших юридичних наук та правової практики;

- фундаментальною. Як вказують М. Цвік і Д. Вовк, пряма практична орієнтація не належить до головних завдань цієї науки, на юридичну діяльність безпосередньо впливає лише обмежене коло загальнотеоретичних здобутків [7, с. 18-19]. Відштовхуючись

від дефініції фундаментальної науки у п. 33 ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [9], теорія права – це наука, дослідження у галузі якої орієнтовані не на безпосереднє практичне використання, а на одержання нових знань про закономірності організації і розвитку суспільства, людини, їх взаємозв'язків; науковими результатами наразі є: висування гіпотез, розробка теорій, нових методів пізнання, пояснення правових явищ, виявлення закономірностей розвитку права;

- прогностичною, оскільки, вивчає актуальні проблеми, визначає перспективні напрями досліджень у межах власного предмета та предметів інших юридичних наук, а також у рамках міждисциплінарних досліджень.

Теорія права покликана досліджувати право як специфічне суспільне явище, соціокультурний феномен, безпосередньо вивчати:

- сутність права, правових і пов'язаних з ним явищ та процесів, тобто, істотні якості, що відрізняють їх від суміжних феноменів;

- закономірності виникнення, розвитку і функціонування права, тобто, зв'язки між явищами і процесами, що відбуваються в об'єктивному світі, наприклад, зміни історичних типів права. За О. Копиленко [10, с. 17], такі зв'язки є: причинно-наслідковими (засвідчують залежність одних явищ від інших); об'єктивними (існують незалежно від волі і свідомості суб'єктів права); необхідними/ неминучими (не можуть не виникати); загальними (виявляються у різних народів, у різні епохи та характеризують певні процеси і явища з огляду, на їх суттєві риси); усталені (підтримуються протягом невизначено довгого часу, не можуть зникати й руйнуватися під впливом інших явищ або процесів, з якими вони пов'язані та взаємодіють); закономірності також можна розглядати як постійні та стійкі тенденції, істотні для правової дійсності;

- систему юридичних категорій (право, норми права, принципи права, верховенство права, правосвідомість,

правовідносини, законотворчість, правозастосування тощо) як необхідний теоретичний фундамент юридичної науки та практики, що забезпечує внутрішню узгодженість та ефективність юридичної науки, законодавства, права в цілому;

- концепції – системи поглядів, певне розуміння предметів, явищ, наприклад, концепції соціальної, правової держави;

- теорії – вчення, сукупність висновків щодо існуючих відносин, взаємозв'язків предметів і явищ об'єктивної дійсності, наприклад, теорії походження права;

- тенденції – результат повторюваності певних правових явищ, що засвідчує, наприклад, стійкі напрями правового регулювання різних видів і аспектів правовідносин, як демократизація і гуманізація законодавства;

- правовий світогляд, правова свідомість та правова культура.

Таким чином, предметом теорії права (тим, що вона покликана вивчати) є право як специфічне суспільне явище, його сутність, іманентні властивості й закономірності виникнення, функціонування та розвитку права, правових, та пов'язаних з ним, явищ і процесів, а також юридичні категорії, концепції, теорії, тенденції, правова свідомість та правова культура.

Метою теорії права є накопичення та систематизація знань про виникнення, функціонування і розвиток права, правових та інших явищ, пов'язаних з ним, а також розробка способів і засобів вирішення проблем юридичної теорії та практики. Своєю деталізацією мета знаходить у таких завданнях: 1) проаналізувати й описати внутрішню організацію права як регулятора суспільних відносин, а саме: розкрити сутність права, його відмінності від інших соціальних явищ, місце в структурі суспільства та суспільне призначення, а також зміст і форми його вираження й існування; проаналізувати систему права як цілісну сукупність її складових (норм, галузей, інститутів) та механізм

реалізації права; 2) описати існуючі/функціонуючі правові системи та прогнозувати їх стан; 3) удосконалювати юридичну техніку, законодавчу стилістику, методи тлумачення права тощо.

Призначення теорії права як науки конкретизується через її функції – основні напрями впливу на теоретичну юриспруденцію і юридичну практику. Всі функції взаємопов'язані, реалізуються комплексно, що кореспондується із системним характером самої теорії права як науки. При цьому, враховуючи наукові результати, викладені у літературних джерелах – [3, с. 8] [6, с. 11-12], [7, с. 21-24], [8] тощо, умовно їх можна поділити у дві групи: 1) загальні – властиві теорії права як будь-якій галузі знань; 2) спеціальні – властиві суто теорії права як науці, відображають особливості її предмета.

Функціями першої групи є:

- пізнавальна/ евристична – накопичення наукових знань про право і явища, пов'язані з ним, правову реальність; сприйняття, осмислення, розуміння, пояснення, інтерпретація цих знань;

- критична/ аналітична – критична оцінка виявлених властивостей, тенденцій, закономірностей функціонування і розвитку права з метою підсилення їх позитивних якостей та усунення негативних;

- аксіологічна – встановлення ціннісного значення/ потенціалу права, вивчення права як цінності та правових цінностей (права та свободи людини, верховенство права тощо);

- прогностична – наукове передбачення шляхів та результатів розвитку права, запобігання виникненню проблем, які можуть постати у правовій сфері;

- практично-організаційна/ науково-прикладна – не тільки формування теоретичного фундаменту юриспруденції, але й вирішення завдань, які виникають у правовій практиці;

- світоглядно-виховна – обґрунтування системи поглядів на право та здійснення відповідного виховного впливу на суспільну й індивідуальну свідомість/ правосвідомість.

До функцій другої групи належать:

- акумуляційна – узагальнення та систематизація результатів і висновків, накопичених іншими юридичними науками та правовою практикою;

- системотвірна – інтеграція юридичних наук в гармонійну систему знань з єдиним категоріально-понятійним апаратом, сформованим у результаті узагальнення істотних ознак основних правових явищ. Наявність такої універсальної юридичної мови – важлива умова проведення не лише безпосередньо науково-правових досліджень, але й законотворчої, правозастосовної, правоінтерпретаційної та іншої юридичної діяльності;

- методологічна – розробка системи методів пізнання правової дійсності як основи проведення досліджень усіма юридичними науками; актуалізована у зв'язку з переходом від методологічного монізму до плюралізму.

Нагальним наразі є концептуальний перегляд традиційних уявлень про державно-правові закономірності та поглиблене осмислення ролі юридичної науки в сучасному суспільстві, зазначає М. Кельман. Осмислення соціально-економічних, політичних, культурних змін та дослідження нових правових реалій повинні базуватися на новітній системі теоретичних уявлень, сформованих у результаті перегляду філософських основ і методів наукового пізнання права, що є важливою передумовою розвитку як самої юридичної науки, так і формування ефективної системи правового регулювання, підсумовує вчений [4, с. 3, 4].

Отже, загальнотеоретична юриспруденція розвивається під впливом чинників, серед яких є як ті, що сприяють її оновленню, так і ті, що гальмують його, при цьому, деякі з них одночасно

здійснюють як позитивний, так і негативний вплив. Наразі українською юриспруденцією поки що не відкинута радянсько-правова традиція щодо бачення предмета цієї науки як двоєдиного.

У результаті проведеного дослідження теорію права розглядаємо як, до певної міри, самостійну юридичну науку, систему наукових знань про сутність і соціальне призначення, закономірності виникнення, функціонування і розвитку права. За своєю сутністю теорія права – суспільна наука. Як юридична наука вона є загальною, методологічною, фундаментальною, синтезуючою, прогностичною. Предметом її вивчення є право як специфічне суспільне явище та юридичні категорії, концепції, теорії, тенденції, правова свідомість, правова культура. Мета цієї науки – накопичення і систематизація знань про право і явища, пов'язані з ним, та розробка способів вирішення проблем юридичної теорії і практики. Функції, в яких

конкретизується мета, завдання та призначення теорії права (пізнавальна, аналітична, прогностична, системотвірна, методологічна, науково-прикладна, аксіологічна, світоглядно-виховна, акумуляційна), реалізуються комплексно, що загалом відбиває характер цієї наукової галузі як системи знань.

Очевидно, що теорія права як наука перебуває на початковому етапі свого розвитку, її місце в українській юриспруденції не визначене, більше того, вітчизняні вчені, переважно, поки що не готові сприймати її як самостійну галузь знань. Однак, відмежування теорії права від теорії держави за специфічними предметами та їх окреме дослідження є сьогодні нагальною необхідністю. Це детерміноване прагненням нашої держави інтегруватися в європейський та світовий простір, у тому числі науковий та освітній, подолати тривалу ізоляцію вітчизняної юридичної науки від європейської і світової культури і правової теорії й збагатитися відповідними правовими надбаннями.

Література

1. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К. : Ваіте, 2015. 392 с.
2. Жаровська І. М. Сучасна теорія держави і права : традиційність та новаторство підходів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2016. № 837. С. 252–257.
3. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ ; Літера ЛТД, 2017. 312 с.
4. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства : становлення та основні напрями розвитку : автореф. дис. докт. юрид. наук : 12.00.01. К., 2013. 42 с.
5. Селіванов В. До проблеми розроблення концепції розвитку вітчизняної юридичної науки. *Право України.* 2001. № 7. С. 12–14.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2009. 656 с.
7. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
8. Шестопалова Л. М. Теорія права та держави : навчальний посібник-довідник. К., 2011. URL : <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Edu/ForStudents/TheoryLawState.html>
9. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення : 20.01.2019)
10. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

References

1. Kozyubra, M. I. (2015), *Zagalna teoriya prava : Pidruchnyk* [General theory of law : textbook], Vaite, Kiev, Ukraine.
2. Zharovska, I. M. (2016), “Modern State and Law Theory : Traditionality and Innovative Approaches”, *Visnyk Nacionalnogo universytetu «Lvivska politexnika». Yurydychni nauky.* no 837, pp. 252–257.
3. Kuchuk, A. M. (2017), *Osnovy teorii pravovogo policentryzmu : monografiya.* [Fundamentals of the theory of legal polycentrism : monograph.], Litera LTD, Dnipro, Ukraine.
4. Kelman, M. S. (2013), “Methodology of modern jurisprudence : formation and main directions of development”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Kiev, Ukraine.
5. Selivanov, V. (2001), “The problem of developing the concept of the development of domestic legal science”. *Pravo Ukrayiny.* no 7. pp. 12–14.
6. Skakun, O. F. (2009), *Teoriya derzhavy i prava : Pidruchnyk* [Theory of state and law : textbook], Konsum, Kharkiv, Ukraine.
7. Czvik, M. V. and Petryshyn, O. V. (2009), *Zagalna teoriya derzhavy i prava : Pidruchnyk* [General theory of state and law : textbook], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
8. Shestopalova, L. M. (2011), *Teoriya prava ta derzhavy : navchalnyj posibnyk-dovidnyk.* [Theory of state and law : textbook]. Kiev, 2006, Ukraine. available at : <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Edu/ForStudents/TheoryLawState.h>
9. “On scientific and scientific and technical activities” : Code of Ukraine on 26.11.2015, no 848-VIII, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/848-19>
10. Zajchuk, O. V. and Onishhenko, N. M. (2006), *Teoriya derzhavy i prava. Akademichnyj kurs : pidruch.* [Theory of state and law. Academic course : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.